

IJTIMOIIY XAVF OSTIDAGI OILALAR BILAN PSIXOLOGIK ISHLASH

Nazarova Dilnoza O‘razaliyevna

Zarmed universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

Ismatova Umida Foziljon qizi

Zarmed universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila bilan ishlash sog‘liqni saqlash, psixik salomatlik, bolalar farovonligi, gerontologiya, huquqiy tizim, mehnat faoliyatini qamrab olgan holda ijtimoiy ishning turli sohalarida olib borilishi hamda oila muammolari bilan shug‘ullanuvchi ijtimoiy ishchi “shaxs va oilaviy muhit”ni asosiy obyekt sifatida e’tiborga olsa-da, biroq vaziyatni baholash jarayoni haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: shaxs va oilaviy muhit, ijtimoiy moslashuv, oila bilan ishlash shakllari, psixologik yondashuv, mehnat faoliyati, huquqiy tizim.

Аннотация. В статье обсуждается, как осуществляется работа с семьями в различных областях социальной работы, включая здравоохранение, психическое здоровье, защиту детей, геронтологию, правовую систему и занятость, и как социальный работник, занимающийся семейными проблемами, рассматривает «индивидуальную и семейную среду» как основной объект, а также процесс оценки ситуации.

Ключевые слова: Индивидуально-семейная среда, социальная адаптация, формы работы с семьей, психологический подход, трудовая деятельность, правовая система.

Abstract. This article discusses the way in which family work is carried out in various areas of social work, including health care, mental health, child welfare, gerontology, the legal system, and labor activity, and the process of assessing the situation, although the social worker dealing with family problems considers the "individual and family environment" as the main object.

Key words: Individual and family environment, social adaptation, forms of work with the family, psychological approach, labor activity, legal system.

Bugungi kunda oila bilan ishlashning umumiy qabul qilingan ta’rifi mavjud emas. Ko‘pchilik uni oilaviy terapiyaga tenglashtiradi va hatto oilaning barcha yoki bir

necha a’zolarini bir butun holda ko‘rib chiqishni ko‘zda tutadigan alohida usullar bilan cheklaydi. Biroq hiyla keng ma’noda oilalar bilan amaliy ish olib borish kelajak nuqtai nazaridan belgilanadi. Oila bilan ishlashni insoniy mavjudotga ularning yaqin va ancha keng muhiti bilan munosabatlari doirasida yondoshish, ularning yordamga bo‘lgan ehtiyojlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish sifatida ifodalash mumkin. Bunday yondoshuv diqqat markaziga oilani qo‘yadi va uni “qiziqishning yagona predmeti” sifatida ta’kidlaydi. Bu aslo alohida inson nimagadir bo‘ysunishi kerak degani emas, bu hatto ijtimoiy ishchi butun oila bilan shug‘ullanishi lozim degani ham emas. Bu insonni tushunish va unga shu insonning o‘zi bir bo‘lagi bo‘lgan yaqin insonlarining umumiy tizimi kontekstida yordam ko‘rsatish mumkin, deganidir. Bunday tizimning eng muhimi, odatda, oila bo‘ladi.

Oila bilan ishlash faqatgina oila va uning a’zolari, oilaviy turmush tarziga ta’sir ko‘rsatuvchi muhitni o‘rganish bilan cheklanmaydi. U nafaqat oddiy odamlar uchun, balki oila mansub bo‘lgan yirik ijtimoiy kuch va tizimlar uchun ham ahamiyatli bo‘lgan odam, oila va yaqinlarining o‘zaro munosabati birmuncha muhim ekanligini ko‘zda tutadi. Shuning uchun u umumiy xarakter kasb etadi. Oila bilan ishlovchi mutaxassis ko‘p vazifalarni bajarishi va turli darajadagi tizimlar bilan ishlashi mumkin. Oila bilan ishlash sog‘liqni saqlash, psixik salomatlik, bolalar farovonligi, gerontologiya, huquqiy tizim, mehnat faoliyatini qamrab olgan holda ijtimoiy ishning turli sohalarida olib borilishi mumkin. Oila muammolari bilan shug‘ullanuvchi ijtimoiy ishchi “shaxs va oilaviy muhit” ni asosiy ob’ekt sifatida e’tiborga olsa-da, biroq vaziyatni baholash jarayoni va aralashuvda birinchi o‘rinda oila yoki mijozning ijtimoiy muhitini inobatga oladi. Har qanday oilada tarixiy, tuzilmaviy, ekologik, kommunikativ va hatto afsonaviy jarayonlar bir vaqtning o‘zida sodir bo‘ladi. Ijtimoiy ishchilar ba’zi mezonlarga asoslangancha ushbu holatda qaysi aspektlarga e’tibor qaratish lozimligini va oila bilan ishlash jarayonida bir aspektdan boshqasiga urg‘u berishni qachon ko‘chirishni tanlashlari mumkin. Biroq ijtimoiy ishchi muntazam ravishda o‘z ishining sifati va izchilligini kuzatib borishi zarur.

Oila bilan ekologik ishning asosiy maqsadi oila va uning muhiti orasidagi munosabatda o‘zgarish hosil qilish, ya’ni oila a’zolari o‘z hayotlarining asosiy sohalarini ustidan nazorat va katta hukmronlikka ega bo‘lishlari hisoblanadi. Masalan, ba’zi yomon uyushgan oila ko‘pincha xuddi shunday – yomon uyushgan borliq va vaqtda yashaydilar. Mutaxassis oila va uning muhiti orasida turg‘un o‘zaro munosabat mavjudligini aniqlab, oilaga uning atrofidagi tizimga quyidagi tarzda ta’sir ko‘rsatishda yordamlashishi mumkin: - noteng yoki javobsiz munosabatni oshkor etib; xizmatlar

to‘g‘risidagi muzokaralarni olib borib; - boshqa odamlar va ijtimoiy muhit bilan potensial tarzda murosa qilmaydigan zaif yoki noteng aloqalarni mustahkamlab; - oilaga uni o‘rab turgan jamiyat va odamlarning afzalliklaridan foydalanishda yordam berib, masalan, vaqt va imkoniyatni rejalashtirish; - oila va oiladagi kelishuvni muayyan oilaviy tamoyillar asosida mustahkamlash. O‘rganishda yana bir muhim yo‘nalish oilada saqlangan avlodlar orasidagi aloqalar tizimi hisoblanadi. Inson va uning bugungi kundagi oilasiga ko‘p hollarda shu aloqalar ta’sir ko‘rsatishidan kelib chiqilsa, bu ta’sirlarni o‘rganish oilaning bugungi holati va hayotidagi muammolar sababini yuzaga chiqaradi. Keyin avlodlar orasidagi aloqalar va ularning imkoniyatlari oilada ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirishga safarbar etilishi mumkin.

Avlodlar orasidagi aloqalar to‘g‘risidagi axborot genogramma orqali o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir. U oilaning bor tarixi, qondoshlik aloqalari aks etgan oilaviy xarita hisoblanadi. Xarita mukammal tuzilganda, u bo‘yicha oila hayotidagi barcha asosiy hodisalarni kuzatish imkonini beradi. Genogramma turli avlodlarning e’tiqodlari va qarashlari, hayotiy tamoyillari va oilaning atrof olamga qarashi tizimini aks ettiruvchi so‘rovnoma usuli bilan yaratiladi va kengaytiriladi. Etnografik tadqiqotlar usuliga o‘xshab so‘rovnoma usuli oila a’zolarini o‘zlari va o‘z olamlarini anglashlarida yordamlashuvchi oilaviy madaniyatni bilish va qo‘llab-quvvatlashga undashi lozim. Bunday so‘rovnomalar ushbu oilada ustuvor va hatto faqat bu oilaga tushunarli bo‘lgan muloqotning o‘ziga xos tili hisoblanuvchi oilaviy afsonalar, rivoyatlar, tamoyillar, ba’zi ramziy harakatlar, shuningdek, fikrlash tarzi va e’tiqodlarni diqqat bilan tadqiq etish imkonini berishi mumkin (Dj.Leard, 1984).

Garchi tadqiqotning bu aspektlari har qanday oila uchun foydali bo‘lsa-da, ular ijtimoiy ishchi uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki bu tadqiqotlar orqali hayotiy pozitsiyalar, har bir oilada deyarli turlicha bo‘lgan qadriyatlar tizimi to‘g‘risida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish mumkin. Er-xotin juftligi, oilalar yoki odamlarning bir butun guruhi bilan ishlovchi ijtimoiy ishchilar ularga tadqiqotchi, ba’zida esa o‘z shaxsiy oilalari genealogiyasining eksperti bo‘lishlariga yordamlashadilar. Oilalar afsonalar, rivoyatlar, o‘z oilasining sirlarini o‘rganadilar, tarixiy xatolarni fosh etadilar va h.k. Bu turdagi tadqiqotlar natijasida mijozlar oila ichidagi mavjud munosabatlarni qanday o‘zgartirish mumkinligini belgilaydilar. Ijtimoiy ishchi mijozlarga axloqning turli imkoniyatlarini o‘rganishda yordamlashadi, oila a’zolari bilan munosabatni o‘zgartirishning turli strategiyalarini taklif qiladi, qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi va natijasini kuzatishga ko‘maklashadi. «Ekoxarita» – Attenev (Atteneave, 1976) va Xartmanlar (Hartman, 1979) tomonlaridan taklif etilgan texnika. Uning maqsadi –

oilani sxematik tasvirlash va uning ehtiyojlarini hamda boshqa oilalar, ijtimoiy tashkilotlar va institutlar bilan aloqalarini o‘rganish. Ekoxaritani tuzish uchun mijozlar atrofida haqiqatda oilaviy muammolarni hal qilishda yordam ko‘rsatishlari mumkin bo‘lgan, ammo oila turli sabablarga ko‘ra ularga murojaat etmagan insonlar (qarindoshlari, qo‘shnilari, hamkasblari) borligini aniqlab olish kerak.

Bu oilaga yordam ko‘rsatuvchi mutaxassislar – o‘qituvchilar, ijtimoiy xodimlar, shifokorlarga ham taalluqli – ular odatda bir-birlariga ishora qiladilar, ammo hech qachon uchrashmaydilar. Oilaning tashqi dunyo bilan munosabatlari xaritasini tuzishda mijozlar uchun hissiy muhim, shu jumladan, hozirda yonlarida bo‘lmagan insonlar aniqlanadi. Mijozlarda bu emotsional qiyinchiliklar tug‘dirsa va «ahamiyatli boshqalar» ro‘yxatini tuzishdan ko‘ra ancha ahamiyatli boshqa narsadan iborat bo‘lsa ham oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganilishi mumkin. Agar oila a‘zolari ijtimoiy ishchi ularning munosabatlari murakkabligi va chalkashligini tushunayotganligini anglab etsalar, ular o‘z hayotlari to‘g‘risidagi ko‘ngillaridagi fikrlarini unga bajonidil aytib beradilar. Oilaning ekoxaritasini tuzar ekan ijtimoiy ishchi u bilan birlashadi, uning a‘zosi bo‘lib qoladi, go‘yo oila bilan bir umumiy loyiha ustida ishlaydi. Alohida e‘tiborni talab qiluvchi yana bir yo‘nalish oila tizimining zamonaviy holati hisoblanadi.

Mijozning muammosini aniqlash, ularni yechish lozim bo‘lgan muddatlarni belgilash uchun ijtimoiy ishchining tajribasi va nazariy bilimlari bilan bir qatorda, oilaning ehtiyoji, tajribasi, madaniy darajasi, qanday sinfga mansubligi, ijtimoiy xizmatlar bilan aloqasi, oilaning tuzilmasini inobatga olish zarur. Oiladagi o‘zgarishlar zaruriy hisoblanadi, agar: - oila yomon uyushgan; - oila va atrof olam yoki oila a‘zolari, turli avlod, turli jins vakillari orasida kerak bo‘lmagan yoki noto‘g‘ri chegaralar mavjud; - oilada ierarxiyaning parchalanishi kuzatilsa; - noan‘anaviy uchburchak yoki ittifoq yaratilgan, masalan, agar bola er-xotinlik tizimida kattalardan birining o‘rnini bosayotgan bo‘lsa. Odatda, oila va er-xotin juftligi muammosiga yechim topishda, oiladagi o‘zaro munosabat va muloqotga alohida e‘tibor qaratish orqali yordam berish mumkin. Qat’iy tartibli yoki oila a‘zolaridan biri ekstremal, shafqatsiz axloqli bo‘lgan oiladagi vaziyatni o‘zgartirish uchun murakkab yondoshuvlar zarur. Oila tizimi uning tuzilmaviy, tashkiliy va kommunikativ tomonlarini kuzatish va boshqa usullar yordamida baholanadi. O‘z faoliyatining asosiy sohasi oila deb hisoblovchi ijtimoiy ishchilar mijozlar bilan muloqotda oilaviy aloqalarning stereotipiga ta’sir ko‘rsatishga xarakat qilar ekanlar, mijozlar bilan rasmiy uchrashuvlarda va uyga tashrif buyurishda ham faol va insoniy bo‘lishga intiladilar. Ijtimoiy ishchining muammoga yangicha

yondoshuvi oilani tashvishga soluvchi holatga oila a’zolari tomonidan boshqa jihatdan yondashishiga undaydi.

Oila a’zolari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazish natijasida oiladagi munosabatlar to‘g‘risidagi mavjud tasavvurlarni shubha ostiga qo‘yishi mumkin bo‘lgan yangi axborot aniqlanadi. Doiraviy yoki tizimlashtirilgan so‘rovnoma texnikasi yuzaga kelgan muammolarga munosabatni o‘zgartirishga yordamlashadi. Agar dastlab muammoni anglash bir odamning simptomlariga asoslangan bo‘lsa, bunday so‘rovnomadan keyin oila a’zolarining bir birlariga munosabati va muloqot kabi aspektlar inobatga olinadi, shuningdek, oilada kelishuvga erishishga yordamlashuvchi yo‘llar aniqlanadi. Muammo oilaviy o‘zaro munosabatlarning murakkab tizimi sifatida ifodalanadi. So‘rovnomalar oila ichida o‘zaro munosabatlarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi va kelgusida muammoga hamda oila amal qilgan qoidalarni o‘zgartirishga olib keladi. Ijtimoiy ishchi, masalan, oila a’zolariga ushbu oilaning o‘ziga xosligidan foydalanganicha ularning hayotlaridan ba’zi sahnalarni o‘ynashni taklif qiladi va shu bilan mijozlar shaxsiy tajribalarida o‘z oilalarining hissiy muhitini o‘rganadilar.

O‘zaro munosabatlar tizimini o‘rganish doiraviy so‘rovnomaga javobda ham namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy ishchi o‘z mijozlaridan muayyan vazifani mashg‘ulot vaqtida bajarishni iltimos qilishlari yoki bu vazifani uyga topshiriq qilib berishlari mumkin. Bu usul, odatda, oilaning tuzilmasi va tashkillashuvini o‘zgartirish uchun qo‘llanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi va ta’minoti” o‘quv – uslubiy majmua. Namangan-2024
2. Bolalarni himoya qilish. Parlament a’zolari uchun qo‘llanma. T.: YUNISEF, Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2006
3. Bola huquqlari monitoringi. O‘quv-uslubiy qo‘llanma Mas’ul muharrir A.X.Saidov. –T.: Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2011.
4. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga sharhlar» / Mas’ul muharrir A.X.Saidov – Toshkent: Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2008 – 135 b.